

Jankovics József

WESSELÉNYI FERENC NÁDOR SZEMANTIKAI ÉRDEKLŐDÉSE

Édes Pater Ferenc¹ Uram!

Ajánlom kegyelmednek szíves szolgálatomat. Még in Aprili Teplicén² létemben, midőn két nyavalya ágyam fenekén csatolva nyomorgatna: az első betegségnek sűrű jaja, másik becsületesem sértő tapodtatása, kevés üdöt vévén magamnak, írtam vala kegyelmednek bizodalommal teljes levelet, hová tévedt, nem tudhatom. Mert ha megadták volna kegyelmednek, választ³ nélkül nem lettem volna, mivel olyan idegenségre okot nem adtam. Volt azért levelem kívánsága három karbúl⁴ álló. Primo: akartam magamat kegyelmed régi szeretetinek kisebb emlékezetiben megjelentenem. Secundo: kegyelmed által méltóságos Esztergami Érsek apám uram⁵ gratiajában ajánlanom. Tertio: tudatlanságom szégyenét félretévén, mint magyaros magyarság kútfejéhez, tanulásra mennem. Mivel az táján egy oly magyar szót hallottam, kit sem értek, sem tudok, az az Jagendorff Hercegnek⁶ Kassán ilyen

¹ Minden bizonnyal Lippay Györgynek az író János melletti másik fivére, a jezsuita Ferenc a címzett, aki ez idő tájt Pozsonyban tartózkodott. (Tusor Péternek köszönöm azonosítását.) A levél nem autográf, szép kiírású, jól olvasható, aláírás nélküli fogalmazvány, minden bizonnyal diktálás nyomán készült. Wesselényi levelei közül több is származik ettől a kéztől. Jelzete: MOL, Kamarai Lt., E 199, Wesselényi cs. lt., 35.

² Áprilisban Teplicén, Trencsénteplicén (Trencsén vm., Trenčianske Teplice, SK)

³ válasz

⁴ itt: okból, szándékból

⁵ Lippay György (1600–1666), pécsi, veszprémi, egri püspök, 1635-től kancellár. 1642-től haláláig esztergomi érsek, a vasvári béke következtében szorosabbra fűzte a szálakat a Wesselényi-mozgalom résztvevőivel.

⁶ Jägerndorf, sziléziai város és hercegség. János György (1577. december 16.–1624. március 2.) Brandenburg örgrófia, Strassburg püspöke, Jägerndorf hercege. Frigyeshez való csatlakozása miatt megfosztották a hercegi címtől, s azt 1623-tól már a Lichtenstein család tagjai viselték. 1621 májusától Pfalzi Frigyes meghatalmazott biztosa. Diplomáciai és katonai feladatokat egyaránt teljesített. (*Allgemeine Deutsche Biographie*, hrsg. durch die historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften, Bd. 14, München, 175–176; Thomas CARLYLE, *History of Friedrich II.*, <http://carlyle.classicauthors.net/Friedrich/Friedrich41.html>) (A róla szóló adatok megszerzéséért hálás köszönettel tartozom Bene Sándornak, Héjjas Eszternek, Németh S. Katalinnak, Nyerges Juditnak és Tusor Péternek.) Lásd még: Georg KRAUS, *Erdélyi krónika 1608–1665*, VOGEL Sándor fordításában, bevezetésével és jegyzeteivel, Bp., 1994, 108, 650–651.

írást írtak: Az jó halál megfojtotta parsitját. Che vol dire,⁷ édes Paterem, az a parsitja, kegyelmedet kérem, tanítson meg engem az fojtott parsitjára. Ezt az kérdőt⁸ nem viszem Pál Püspök uram⁹ eliben, mert őkegyelme nyomtatós szókban is meg szokott botlani, s ugyan csötölve orrán, orrán tétováz. Azonban itt mi ezennel belé pólyálódunk az sok rendeletlenségben, s adja Isten, amaz régi vén kofák beszédében ne essünk, azkik nagy igazán szokták mondani, az sok bába között elvész az gyermek, bizony féltém az hazát én is, az sok director miatt ne szenvedjünk mindnyájan. Él az Isten, valamit tudtam, kevés értékemmel, kevés eszemmel, véghetetlen álmaim szakadásával, testem törődésével mindent elköttem s tovább is követni kész voltam, de lásd, lölköm, Uram, az gonosz fatum és mostoha sorsom (azkit én magyarul nem tudok, mit téssen) minden martialis commendátúl¹⁰ kirekeszte, hatalmamát elvevé és így csak otiosus spectatorrá¹¹ tétettem, s megvallom hogy <egy> kis girácskám tapodva van, bánom és szégyenlem. De két lelki vigasztalás táplál. Primo: ok és vétek nélkül, böcsömet nem ösmerők tudatlansága avagy irigysége. Secundo: könyebb számadással megyek Isten szent bírósága eliben. Kegyelmedet azonban kérem, valamint hányjon s vessen szerencse állhatatlan habja, ösmérjen magáénak, és az méltóságos Érsek Uram igaz szolgáljának. Kívánván, éljen szerencsésen kegyelmed, maradván kegyelmednek parsitotom fojtásáig igaz szolgálván atyjafia.

Sümöcén,¹² 29. Junii 1664.

Wesselényi Ferenc nádorról (1605–1667) gyakran állapította meg a szakirodalom, hogy művelt, szellemes ember volt, és leveleiben nemegyszer kitűnő stilisztának is bizonyult. Misszilisei élvezetes olvasmányok, s a közügyek, országírányítási gondok, a Habsburg-kormányzat és a magyar rendi érdekek között borotvaélen táncolva közvetíteni akaró politikus önarcképe mellett sokat elárulnak a kor hétköznapi és egyben intellektuális beszédmódjáról is. Stílusa élénkítésére többször használt közmondásokat, példázatokat, allegóriákat – várai termeit mitológiai témájú szőnyegek, flamand falikárpitok, ágyát festett képek, asztalait re-

⁷ Mit akar ez jelenteni?

⁸ kérdést

⁹ Valószínűleg Ivanovics (Ivanics) Pál (Zágráb,?–1672) volt pálos szerzetesről, püspökről van szó. Bécsben végzett filozófiai és teológiai tanulmányokat. A csáktornyai Szent Ilona kolostor perjele. Alaghy Menyhért országbíró hívására a bécsi udvarban szolgált, majd visszavonult a máriavölgyi (Marienthal, Mariathal, Marianka, SK) kolostorba. Az elefánti kolostor vikáriusa, 1653-ban Nagyszombatban szemináriumot létesített. 1659-től esztergomi kanonok, 1661-től tinnini püspök. 1663-ban lemondott minden javáról, visszatért a rendbe, 1663-ban a török elől a máriavölgyi templomból a csodatevő Mária-szobrot Pozsonyba menekítette. (Molnár Antalnak tartozom köszönettel az azonosításért.) A Lippay Ferencnek írt, itt közölt levél mellett található egy „Pál Püspök Uramnak” címzett, ugyanezen kézzel, ugyanezen helyről és dátummal keltezett, szintén aláírás nélküli fogalmazvány, amelyben, évődő hangnemben, tőle is az esztergomi érseknél való közbenjárását kéri a nádor.

¹⁰ katonai irányító szerepből

¹¹ haszontalan szemlélővé

¹² Sümöce, Sümec, Sumjác, Királyhegyalja (Gömör vm., Šumiac, SK)

mekmívű edények díszítették, mives ékszereket viselt felesége, Széchy Mária, vagyis műalkotásokban inspirálóan gazdag környezet vette körül –, bibliai vagy antik szépirodalmi citációkat, rejtett vagy nyílt utalásokat. E levelében is megfigyelhető a korban előszeretettel alkalmazott toposzok kedvelése: fátum, sors, girácska, a változó szerencse állhatatlan habjai, becsület, hírnév. De éppúgy tisztában volt a felsorolás, halmozás, ismétlés, kérdés és felkiáltás, valamint egyéb nyelvi alakzatok meg eszközők, párhuzamos mondat szerkezetek hatáskeltő szerepével. Balassi szerelmes verseiről is volt tudomása, valószínűleg megvolt bibliotékájában a *Maga kezével írott könyvének* egyik másolati példánya; idéz is tőle, s talán nem véletlen, hogy éppen Koháry Istvánnak írott levelében.¹³ Zrínyi műveiből – publicisztikai-propagandisztikus jellegű írásai tanúskodnak erről – többet is ismernie kellett. Lehetett némi érzéke a versszerzés mesterségéhez is. Gosnovicer Mátyás leveleskönyve szerint egy költőt ekképpen oktatta kritizált meg gyarló rímeléséért: „Kegyelmed verseiben sok hibáság találatik, nem ártott volna, ha jobban mentek volna verseinek végei... Siralom, bú, galiba házatáját kglmnek hogy megkörnyékezte, nem csudálom, mert az ki férfi, ne viseljen pendelt; azonban ajtóm nyitva kglmd előtt, kargyának szeghe, asztalom vetve, valamikor Isten hozza kglmedet, jó szívvel látom.”¹⁴

Gyöngyösi István nemcsak komornyikja, belső bizalmas embere volt, hanem tetszését valószínűleg költészetével is elnyerte. Még ha az állításokkal ellentétben Babaluska falvát nem is elhíresült *Murányi Vénusáért* kapta a költő, nem lehet kétséges, hogy versének főhősei a mecénatúrán kívül jól szórakoztak is házi versszerzőjük művein. Még az is felmerült a nádorral kapcsolatban, hogy szépen zengő, veretes, nagyívű mondatokban fogalmazott, képekben gazdag, az értelemre és az érzelmekre egyaránt erősen ható kiáltványait, utasításait, leveleit esetleg ügyeibe mélyen beavatott személyi titkára, Gyöngyösi fogalmazta helyette. Ami ilyet iratai közül kezembe foghattam, azok egyikén sem ismertem fel a költő kezevonását, ám ettől még előfordulhatott, hogy a költő készítette a fogalmazványt, s azt diktálhatta, vagy a letisztázott s szétküldött dokumentumokat egy-egy íródeák másolhatta, hiszen többen is dolgoztak a nádor kancelláriáján. Én Wesselényi Ferenc saját stílusának egyneműségét, erős személyiségi védjegyet vélem felfedezni ezen írásainak és leveleinek nyelvezetén, öntudatos hangnemén, testi-lelki kínjainak hitelesen szemléletes, ironikus-önironikus megjelenítésén, és nyelvét másokon is szívesen köszörülő humorán egyaránt.

Éppen ez jellemző fentebb olvasható írásművére is, mert igazi műalkotás ez a levél, stilisztikai bravúr. Szinte minden rá jellemző fogást felismerhetünk benne. Szemléletes állapotleírás, a címzettet megnyerő udvariasság és illő szerénység – melyet szinte már önironikus álszerénységgel ellenpontos –, logikus és világos okfejtés, tagolt építkezés, nyelvi-ritmikai-stilisztikai elemek és szintek keveredése: alliteráció, közmondás, bibliai utalás, s a palatinusra jellemző nagyfokú hazafiúi felelősségérzet, a haza sorsa miatti aggodalom. Egyúttal pontos láttelele, elemzése-leírása saját politikai helyzetének: 1664 nyarára rendkívül kényelmetlen

¹³ R. VÁRKONYI Ágnes, *A rejtőzködő Murányi Vénus*, Bp., Helikon, 1987, 139.

¹⁴ *A lőcsei magyar királyi Főreáltanoda értesítővénye*, szerkeszté HANTHÓ Lajos ideiglenes igazgató, Kassán, 1871, második szám, 4. (Az adatot Szentmártoni Szabó Gézának köszönöm.)

situációt teremtett számára a császári udvar. Magyarország kormányzását a Titkos Tanácsra bízták, a katonai és politikai ügyek irányítását pedig császári biztosokra. A nádort gyakorlatilag felmentették hivatalából, hatásköre Porcia herceg, a császári Titkos Tanács elnöke kezébe került.¹⁵ Ezzel a katonai hatalomból is kiszorult, mint éppen e levele rá a bizonyíték, ezzel maga is tisztában volt, ráadásul honfitársai bizalmát is elveszítette, mert elterjedt róla, hogy vele akarták a német katonaságot Kassába becsempésztetni, ugyanakkor pedig a Szent Koronát Pozsonyból Bécsbe kicsempésztetni.¹⁶ Rottal Jánosnak írt felháborodott levelében ugyancsak hatásos, önérzetes hazafiúi retorikával és szemléletes képpel utasítja vissza a vádak-at-rágalmakat. Azt a hírt terjesztik róla, hogy a császár megbízta, hogy „...Cassára bevigyem lopva az Német Presidiumot, és hogy azt végben vévén, ugian Németh Generálist tegyenek Cassára, az meli haza árultatásoméért, nekem nagy Summa pinzt ígértek... bizony bizony írom lelkem kárhozhatiával rongiolnak ezaránt böcsületemben, és igaz magiarságomban, mert haza szabadsági s kegyelmes kiraliunk Szent hiti sértésével, merem bátran írnom, nincsen anni kincs Bécsben, Velencében se Amsterdamban, a kiért én hitemet, hazámot, s tökéletes hazafiságomat megh sércsem és bánczam, és soha Adomány reménye engem Cassára viendő Praesidium be vivésének nialánksága sem pákostatatott...”¹⁷ Ugyanakkor már szerveződik a Zrínyiekkel kötött szövetségé... Ráadásul mindközben valóban súlyos testi nyavalyák gyötrik, kínzó köszvénye miatt többnyire ágyhoz van kötve, ideje nagy részét fürdőkben tölti.

Jellemző azonban az is rá, hogy betegsége, hatalmi pozíciójának megrendülése miatti csalódása, a haza gondjai feletti őrlődése közben is arra kéri a levél címetzettjét – amellett, hogy testvére, az esztergomi érsek figyelmébe ajánlhatja vele szolgálatait –, fejtsen meg számára egy nyelvészeti problémát: Mit is jelent az a szó, amelyet Jagendorff herceg halála alkalmából írtak annak idején: „Az jó halál megfojtotta parsitját.” Ezt a magyar szót ő eddig sohasem hallotta, s nem is tudja jelentését. A kérdést nem meri feltenni Pál püspöknek, előre félvén csetlő-botló magyarázatától. De Ferenc páterhez, mint a „magyaros magyarság kútfejehez” bizalommal fordul. Kiváló ironikus hajlamára vall, ahogyan még további két előfordulásában eljátszik a metaforával, amelyet állítólag nem ért. Különösen remek a levél zárósora: „maradván kegyelmednek parsitom fojtásáig igaz szolgálván atyjafia.” Mert azért ha pontosan nem érti is, helyesen érzi a nagy stilisztikai erővel rendelkező metaforában rejlő jelentéstani lehetőséget.

Mi is hát valójában a Wesselényi számára ismeretlen szó, a *parsit* jelentése? Annak ellenére, hogy nem vagyok nyelvész, s nem foglalkozom a szófejtés és -magyarázat izgalmas szépségeivel és rejtélyeivel, egykori szegedi nyelvtörténeti tanulmányaim emléktöredékeivel a tarsolyomban, ezúttal – az ünnepelt tiszteletére – mégis erre a nehéz szakmára adom fejem. Azzal a megkötéssel, hogy dolgozatocskámat nem szánom nyelvészeti szakmunkának.

¹⁵ R. VÁRKONYI Ágnes, *i. m.*, 156.

¹⁶ Uo., 124, 143.

¹⁷ Uo., 124–125.

Szótáraink – amennyire meg tudtam állapítani – nem ismerik a *parsit* alakot.¹⁸ Nem ritka viszont a *pásit*, *pálint*, *pázsit*, *pásint* szó a régiségben. Szenci Molnárnál a *gramen*: *pasit*, *fű*, *perje*. A *graminosus* pedig értelemszerűen: *pázsitos*, *fűves*. A közmondás szerint, de több 17–18. századi másolatban is fennmaradt vers tanúsága szerint is: *Pázsintos udvaron lakik az szegénység*, azaz a dologkerülő, rest, tisztátalan – és ennek következtében szegény – embernek, főleg persze asszonyoknak, gaz veri fel az udvarát. A házasulandók okosan teszik, ha messze elkerülik az ilyen házat.¹⁹

De miként hozható mindez a halállal kapcsolatba? Nem történt itt valami félrehallás, téves olvasat, hiányos emlékezés, vagy egy másik, ismert szóra való ráhallás? Például a hasonló hangzású *bárzsing* szónak több olyan jelentését is ismerjük a korból, amely élettani vagy társadalmi vonatkozásban összefüggésbe hozható a halállal: az élet- vagy bonctanban nyelöcsövet jelent, a társadalomtörténetben pedig így hívták a pasai rangnak megfelelő török tartományi kormányzót, vagy az önkényeskedő, hatalmával visszaélő személyt, a zsarnokot. Ezeket valóban megfojthatta a halál. De mindez vonatkozhatott-e „Jagendorff Hercege”-re? Igaz, neki is volt nyelöcsöve, mely testrészt különösen alkalmas a fojtásra, basáskodhatott, ha kedve úgy hozta, vagy éppen zsarnokként is uralkodhatott.

De akkor miért *jó halál*, a kegyes halál fojtotta volna meg parsitját? Vessük el tehát nyugodtan a félreértés vagy félrehallás lehetőségét.

Nem sikerült ugyan eddig Jägerndorf herceg 1624 márciusában Lőcsén bekövetkezett halálának pontos körülményeit kideríteni, de őt a kontextusából kiszakított korabeli szöveg szerint a jó halál juttatta a másvilágra, akár betegsége, akár sebesülése, akár egyéb, általunk nem ismert sorscsapás miatt.

A magyar történelem során és a történeti irodalomban nem túl sokat említett személyiség pedig nem akárki volt! A cseh-sziléziai Jägerndorf – ma Krnov, Csehország – hercege, János György, az 1618-ban kirobbanó, harmincéves háborút megindító cseh felkelésben a téli király, Frigyes mellé állt, ám 1620. november 8-án a fehérhegyi csatában Frigyes hada döntő vereséget szenvedett, ezért II. Ferdinánd minden vagyonától megfosztotta s száműzte János Györgyöt is. (1623-ban a Liechtenstein család kapta meg hercegségét.) Hamarosan Bethlen Gábor köreiben bukkant fel, az esetről Toldalagi Mihály, I. Rákóczi György tanácsosa, marosszéki főkapitány ekként tudósít az 1621. évi beszámolójában: az örökös tartományokban beállt változások sem szegényt, sem gazdagot nem kíméltek, akik kényszerűen a szélrőzsa minden irányába menekültek. Svédországtól a Felvidékig. Bethlen Gábor „Magyarországra érkezése miatt sok herceg, gróf és úr, akik nem akartak engedni a császártól való félelmüknek, alkalmat és okot találtak rá, hogy hozzá csatlakozzanak és védelme alá helyezték magukat. Többek közt a jägerndorfí herceg, János György örgróf úr, Thurn gróf és Hoffkircher gróf ott hagyták váraikat, szép palotáikat és pompás kertjeiket ingóságaik legjavával,

¹⁸ Nem tartalmaz ilyet a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében található *Magyar Történeti Szövegtár* sem. (Csengery Kinga szíves szóbeli közlése.)

¹⁹ Vö. pl. *Bocskor János énekeskönyve 1716–1739*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából sajtó alá rendezte CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2003, 75–79, (Cantio de pigris mulieribus).

mindennel, amit nem tudtak onnan elhozni, Bethlen Gábor segítségével Erdélybe jöttek, és hol egyik, hol másik városban tartózkodtak, többnyire azonban Szászsebesen.”²⁰

Bethlen Gábor nagy becsben tarthatta a herceget, mert a fejedelem Nagyszombatot már éppen meghódította, amikor nem jelentéktelen fegyveres erővel, Frigyes cseh király követeként – valószínűleg 1619. október 10-én – „Egynéhány nap múlva érkezék oda az jagendorfi herceg igen szép német haddal, lovassal és gyaloggal, mint valami öt ezer emberrel, és öt öreg falkonnyal, azonkívül sok tüzes szerszámmal; megegyezvén azért valami ötöd-hatod napig tanácskoznak: mit kelljen indítani, és honnan kezdjék meg az ellenséget? Annakutána mind együtt igen szép és nagy haddal Poson felé indulának...”²¹

1621. május 27-én Bethlen levelezésében is felbukkan a hercegre való utalás. Thurzó Imrének írta: „Az jagendorfi fejedelem követével Ormánczi hogy békeségesen kegyelmedhez érkezett, örüljük. ... Az jámbor fejedelem nem kívánhatja méltán minekünk is kárunkat és azért sem kegyelmedre, sem mireánk nem nehezettel... mert mi Slesiában avagy Morvában való lételekre kevés költségünket magunk periclitálásával nem adhatjuk.”²² Bethlen olyannyira bizalmasának tartotta János Györgyöt, hogy igen nagy terveit osztotta meg vele. Amikor a bécsi udvar 1622 tavaszán attól tartott, hogy Bethlen meg akarja akadályozni a nikolsburgi béke végleges megerősítését, olyan hírek szállingóztán felőle, hogy újabb hadikészületeket tesz, még Pázmányt is arról tudósították, hogy Bethlen Gábor a „nála tartózkodó jägerndorfi herceghez e jellemző szavakat intézte: »Nagy dolog az, hogy amikor a tracta [a nikolsburgi alku] elvégződött, utolsó szavában is megtréfált és csúfolt az érsek [Pázmány]; azt mondta: elmehetsz, Bethlen, királysággoddal, itt hagyád a titulust.« Elhigye minden ember, hogy inkább akarom, hogy a testemet koporsóba tegyék, hogy nem mint gyalázatosan letegyem [ti. a királyi címet – J. J.]. Elhigyük, hogy bizony a kezemet Magyarországon tartom és a szemem bizony a bécsi kapura néz!... Im elmegyek Erdélybe, ott egy kevés ideig megnyugszom és helyén hagyom az országot; az egész székelységet és egyéb renden levő vitézlő népet megmustrálom és ismét kijövök!” – tudósította Pázmány Pétert Czobor Imre Léváról 1622. február 14-én.²³ Erről a szoros kapcsolatról tanúskodik, hogy Bethlen első feleségének, Károlyi Zsuzsannának temetésén 1622 június végén, július elején részt vettek a Toldalagi Mihály által említett főrangú menekültek is.²⁴

Egyszer maga Pázmány érsek is leírja a jägerndorfi herceg nevét II. Ferdinándhoz írott 1623. március 18-án kelt levelében – épp abban az évben, amikor végleg megfosztották hercegi címétől. „Dicuntur variae literae ad ipsum scriptae sanguine, quo ex loco, nescitur, quibus sollicitatur ad open ferendam. Et omnino

²⁰ *Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről*, összeáll., bev., jegyz. MAKKAI László, Bp., Gondolat, 1980, 177.

²¹ Uo., 146.

²² SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Bp., 1879, 311.

²³ FRANKL Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, Pest, 1869, II, 5.

²⁴ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1882, 11–12.

resolutus videtur ad praemittendum Jagendorffium, et ex illius fortuna consilium capturus, an, et quo debeat ipsemet subsequi. Cosaccos etiam sollicitat, ut sibi adhaereant.”²⁵ Pályafutásáról jelenleg annyit tudunk még, hogy Bethlen birodalmi szövetségeseit, a jägerndorfi herceget és a braunschweigi herceget a Katolikus Liga hadvezére, Tilly csapatai a westfáliai Stadtlohnál ugyanezen év augusztus 6-án súlyosan megverték. Októberre azonban fordult a kocka, s Felső-Magyarországtól Fehérhegyig szinte minden Bethlen kezén volt, Thurn gróf és János György csapatparancsnokok voltak s Bécsset retteggették.²⁶ 1622 végén 1623 elején Bethlen a herceget „ki én velem vagyok”, Frigyeshez akarta küldeni, s kérte, hogy engedjék Budára, adjanak neki menlevelet, s ha kell, török kíséret, aki esetleg Velencén keresztül eljuttatja őt királyához.²⁷ 1623 májusában, a császári követekkel való tárgyalásai közepette fontosnak tartja leszögezni, hogy a hercegtől és Thurn gróftól nem fordul el, mert szolgáltak neki, s ínségükben nem hagyja el őket.²⁸ Utolsó ismert adatunk, Bethlennek Illésházy Gáspárhoz ismeretlen helyről 1623. november 10-én kelt levele szerint a herceg akkor Nagyszombatban tartózkodott: „Az sléziai nemes embert Révai Ferencz visszatérítette és jagendorfi hercegehez igazította Szombatban; kin sokat búsúlok, hogy maga fejétől a jámbor ordinantiát mer másnak adni. Így azért az odavaló állapatról, mivel semmit nem értek, semmit nem is tudok disponálni. Irattam mindjárt az hercegnek, hogy általküldje hozzám azt a nemes embert, megtudakozván tőle az állapotot, örömet accomodálom magamat az occasiókhoz.”²⁹

Ezután a kissé hosszadalmasra sikeredett személyazonosítási kitérő után térünk vissza a nyelvészet rejtelmes ösvényeire: a jägerndorfi herceg *parsitjára*!

Ott tartottunk, hogy nyugodt lélekkel elvethetjük a *bársing*-megoldást – jelentett az még disznóbélen levő zsír avagy zsíros húst éppúgy, mint mentafüvet –, hiszen nem is gondoltuk igazán komolyan. Annál komolyabban kell vennünk azonban a *pázsit-pársit-pázsint* megoldási lehetőséget. Volt pázsintos föld (*graminosus*), s a pázsintos füvek közé számláltatott a „tik húr, kakuk törjék, ökör gus” (Com: Jan. 24.).³⁰ A füves legelőket, mezőket, ahol az állatokat legeltették, táplálták, disznó-pázsitnak, lúd-pázsitnak is hívták. S a jobbágyok be is szolgáltatták utánuk a pázsit-tizedet, igaz, kevesebbet, mint a kövérebb, makkoltatott malacok után.

²⁵ *Petri Cardinalis Pázmány... Epistolae Collectae*, kiad., bev. HANUY Ferenc, Bp., 1910, Tom. I, 331. (Előzőleg I. Rákóczi Györgyről írván Pázmány, ekként folytatja: „Úgy hírlik, hogy léteznek különböző, hozzá vérrel írott levelek – hogy honnan, nem tudni –, melyekben segítséghez biztatják. És mindenestre úgy hírlik, elszánta magát arra, hogy Jägerndorffot előre küldje és annak szerencséséből merítsen tanácsot, hogy vajon, és merre felé, kell-e őt saját magának is követnie. A kozákokat is biztatja, hogy csatlakozzanak hozzá.” – Szörényi László köszönettel vett fordítása.)

²⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek, i. m., 37.*

²⁷ *Török-magyarkori állam-okmánytár*, I, szerk. SZILÁDY Áron, SZILÁGYI Sándor, Pest, 1863, 369.

²⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek, i. m., 25.*

²⁹ *Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz*, szerk. SZÁDECZKY K. Lajos, Bp., 1915, 58.

³⁰ *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, szerk. SZARVAS Gábor, SIMONYI Zsigmond, Bp., 1891, II, 1254.

Kniezsa a magyar *zs* hang eredetét kutatva szláv jövevényszónak tartotta *pázsit* szavunkat, a *pažitb*-ből eredeztette.³¹ Legelőt, gyepet jelentett.

S mi volt a Wesselényi által olyannyira tudni vágyott *parsit* szavunk?

Ismét forduljunk Kniezsa Istvánhoz, vagyis még inkább Horger Antalhoz: „Más elbírálás alá esik az *r*, *l*, *m*, *n* után álló *zs*. Ez, amennyiben nem német, latin vagy olasz eredetű szóban található, a magyarban előreható hasonlással fejlődött az *s*-ből. Mint Horger Antal kimutatta, az *r*, *l*, *m*, *n*, amelyeknek nincs zöngétlen párjuk, az utánuk következő zöngétlen hangot zöngéssé változtatják. Az idetartozó esetek: *bizs-alma* MTsz. (<*birzsalma) ~ birs-alma...”³²

Talán ezen az úton alakult ki a *pársit*-ből is a *pázsit*. Ám a botcsinálta nyelvész joggal figyelmezteti köszönettel vett véleményében Büky László: sokkal valószínűbb, hogy az *r*-ben népetimológiai eredetű, inetimologikus mássalhangzó tisztelhetünk.

S akkor a szó jelentése után érdeklődő nádor kíváncsisága egy *eddig egyetlen helyen előforduló szóalakot* mentett volna meg? És esetleg egy kassai nyomtatvány – halotti beszéd, vers vagy pasquillus? – emléké? Egy, a herceg halálával kapcsolatos magyar nyelvű kéziratot azonban mindenképpen feltételezhetünk. Ámbár az a tény, hogy a nádor 1664-ben érdeklődik a szöveg után, inkább nyomtatványra vall.

Amint láttuk, a szó a korban már jelentette azt is, amit ma értünk a *pázsit* hangsoron, a gondozott, zsenge fiatal füvet, s füves területet. Költőink is általában pozitív értéktartalmú képekben használták. Balassi kétszer is alkalmazza, sűrű, üde fű, gyep értelemben: „Hónál fejérb lábát zöld pázsiton harmat ha néha nedvesíti” (2/49). Másodszor a komédiában: „... az aratóknak sem kedvesb az árnyék s hüves szellő, sem az nyájnak az zöld pázsitfü hegye... mint Credulusnak az te szemed tekinteti.” (K 43/40)³³

Zrínyi a *Szigeti veszedelemben* már halál-közeli képben él az ellentétezés lehetőségével:

Juranics karddal megy lassan ő ágyához,

...

Felemelvén csapá meztelen nyakához,

Legördül az feje az szép zöld pázsitához. (9:54)³⁴

³¹ KNIEZSA István, *A magyar zs hang eredete*, MNy, 29(1933), 95–96. – 1303-ból adatoz, s ógyházi szláv, szerb egyházi szláv és szlovák alakját közli legújabb etimológiai szótárunk is. Megjegyezvén, hogy a pázsitnak létezett pást alakváltozata is, melyből jelentéskülönüléssel keletkezett a sportnyelvben használatos pást szavunk, 'az a szőnyeg, amelyen a vívók vívnak'. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, főszerk. ZAICZ Gábor, Bp., Tinta Kiadó, 2006, 627.

³² KNIEZSA, *i. m.*, 155.

³³ JAKAB László–BÖLCSKEI András, *Balassi-szótár*, Debrecen, KLTE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2000, 344.

³⁴ *Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*, szerk. BEKE József, Bp., Argumentum, 2004 (Zrínyi-Könyvtár, V), 695.

Az ifjúságot és az üde, kellemes természeti környezetet, illetve a harci cselekmények terepét egyaránt kódoló képpel azonban Gyöngyösi él a legtöbbször, a teljes életműben nyolcszor aknázza ki ennek lehetőségét. Csak a két legjellemzőbbet és legfontosabbat idézzük. Az első előfordulása a *Murányi Vénusban* Cupido házatájának abban a részében található, ahol „minden kívánt jó adatik”.

Hol az vigasságnak kezén muzsika peng,
Kedves énekszókkal jókedv ajaka zeng,
Vidámság táncátúl az gyenge pázsit reng,
Megemésztő búval senki szíve nem teng.

A második pedig természetesen ennek megfelelően a mitológiai helyszínt leképező földi szféra örömszerző helye, a murányi váralja: Ferenc és Mária első szerelmi légyottjának színhelye.

Maga kezeivel nyert volt egy palástot,
Melyet eső ellen véle hordoztatott,
S bocsátott volt az köd akkor kis harmatot,
Mely megnedvesíté az gyenge pázsitot;

Azért e palástot az földre teríté,
Édes asszonykáját arra leülteté,
Magát fél térgyére melléje ereszté,
Ilyen beszédekre az nyelvét függeszté.³⁵

A fojtott pázsit képe azonban minden bizonnyal azokra a bibliai helyekre megy vissza, amelyek a halált – a pára, a füst, a köd, a virág és a vízi buborék mellett – a nap hevétől kiégetett fű képével jelenítik meg és teszik a „község” számára vizuálisan is szemléletessé és hatásossá. Csakúgy, mint a korban oly gyakori halotti búcsúztatók vagy prédikációk.

Arról nincsenek ismereteink, hogy Ferenc páter, a „magyaros magyarság kútfeje” vajon birtokában volt-e a *parsit* szó megfejtése titkának, de mestere, Pázmány Péter, a korábbi esztergomi érsek minden bizonnyal. Az ő *Kalauza* mutatja meg ebben is az irányt, megadva a kulcsot a megfejtéshez: „Vaj fojtotta volna meg az úr isten még pásittyában ezt a gazságot!”³⁶ Ha nem tévedünk nagyot, Pázmánynál ez azt jelenti, még kezdetben, zsenge korában. János György herceg esetében ez a képes beszéd nyilván nem arra utal, hogy a jó halál fiatal korában szólította ki őt az élők sorából, mert éveinek száma szerint a kor ítélete alapján már az idősebb korosztályhoz tartozott, hanem a szerző szerint éppen idejekorán: talán mielőtt még súlyos károkat okozhatott volna a Kassa környéki császárpártiaknak. E *szándéka* fojtódott, halt el zsenge korában, parsitjában. S akkor persze a halál jelzőjét is ironikusan kell értenünk. Az utalás – és a valószínűleg ennek megfelelő, hiányzó szövegkörnyezete – szerint tehát nem hozzá volt jó a halál, hanem

³⁵ GYÖNGYÖSI István, *Márssal társolkodó Murányi Vénus*, sajtó alá rend., jegyzetek JANKOVICS József, NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Balassi Kiadó, Bp., 1998 (Régi Magyar Könyvtár. Források, 8), I/171; II/294–295.

³⁶ *Magyar Nyelvtörténeti Szótár, i. m.*, II, 1254. (Pázmány Péter, *Kalauz*, 203.)

ellenségeihez. Ha viszont mégis hozzá, akkor a célzás nem vonatkozhat másra, mint a Bethlen Gábor és II. Ferdinánd közötti béketárgyalások felújítására, amelytől a szerző – esetleg Bethlen védelmező szándékát nem ismervén – nem sok jót várt a Jägerndorfi herceg számára.

József Jankovics

FERENC WESSELÉNYI'S SEMANTIC INQUIRY

Ferenc Wesselényi, the Palatine of Hungary (1655–1667) – after whom the famous anti-Habsburg conspiracy was named around the Peace of Vasvár in 1664 – was a highly educated, talented person with excellent taste and a good stylistic sense. This is fairly represented in his correspondence, and writings with public, propagandistic aims. His above published letter to the Jesuit pater Ferenc Lippay, the brother of György Lippay, the Archbishop of Esztergom, is another proof of his abilities. Amongst his illnesses and in deep disappointment as a statesman because of being bypassed by the Habsburg Court, he wants the addressee to answer his linguistic problem. He had not heard the Hungarian word “parsit” (pázsit, lawn) before, and that is why he could not understand one sentence written on the occasion of the death of Prince Jägerndorf: “Az jó halál megfojtotta parsitját.” (The good death has exterminated his grass.) Johann Georg, Prince of Jägerndorf in Silesia at that time became one of the followers of the Czech King Frederick against Ferdinand II. So after the Battle of White Mountain, where Frederick was beaten in November 1620, Johann Georg also had to leave his homeland and his properties after being deprived of his principedom and sent into exile. He came to Hungary and joined up to Gábor Bethlen's army against Ferdinand II. He even lived in Transylvania for a while, and took part in the war. In August 1623 Bethlen's allies were defeated by Tilly, the commander of the Catholic League at Stadtlohn, in Westphalen. After the battle, Johann Georg turned up in Hungary again, in the circles of Bethlen, and died in the town of Lőcse (Levoča) on 2 March 1624. – The sentence Wesselényi inquired for must have been written in a Hungarian funeral speech, poem or pamphlet about the Prince. If so, the sentence meant: good death came in the right time, and perished his grass in its youth, that is, before he could realise his aim to turn against his enemy, perhaps the Catholics participating on the Habsburg side. Or, being the context unknown, it might refer to his future in the light of the renewed peace-talks between Gábor Bethlen and Ferdinand II. The word and metaphor of pázsit (young grass) was a familiar one in Hungarian poetry in the 16th–17th centuries. It might originate from the Biblical text in relationship with death and the green grass fading away because of hot sunshine. The same metaphor was used by the greatest Hungarian prose-writer of the century: Cardinal Péter Pázmány.